

To ovšem nic nemění na faktu, že obsahové i časové souvislosti analyzovaných textů v díle M. Dopity umožňují pochopení „Bourdieuho“ nejen v určitých oblastech a jednotlivostech, ale také v jeho celkovém myšlenkovém rámci. Dopitova analýza literatury druhé skupiny je fundovaná a uvádí „psané“ na pravou „Bourdieuovu“ míru. Z díla je znát, že autor na základě poznání celého Bourdieuova díla komentuje možnosti, které mohly ovlivňovat myšlení Bourdieuho i ostatních autorů analyzovaných děl, čímž do knihy nesporně vnáší vlastního ducha.

Kateřina Ivanová

Glennys Howarth: *Death and Dying. A Sociological Introduction*
Cambridge, Polity Press 2007, 301 s.

Téma smrti a umírání sociologie dlouho opomíjela. Zatímco spřízněné vědecké disciplíny, jako je sociální antropologie či etnografie, smrt a rituály prováděné v souvislosti s ní prakticky od počátku chápaly jako jednu z ústředních studovaných oblastí, sociologie se jí až do šedesátých let minulého století spíše vyhýbala. Současný přední britský sociolog smrti Tony Walter (v průběhu knihy mnohokrát citovaný) to s nadsázkou komentoval postřehem, že sociologie byla vědou o nesmrtelných lidech a nesmrtelných společnostech. Byly to především nevhodné podmínky umírání v nemocnicích, které podnítily britské a americké sociology studovat lidskou smrtelnost.

V uplynulém půl století tak sice bylo napsáno množství sociologických knih a studií zabývajících se smrtí, systematické zkoumání této oblasti a ambice na založení tzv. sociologie smrti se však začaly v anglosaském světě projevovat teprve v devadesátých letech 20. století. Glennys Howarth přitom patří mezi vůdčí osobnosti tohoto oboru, k jehož ustavení ve Velké Británii významně napomohla zřízením výzkum-

ného centra zaměřeného na smrt a společnost (*The Centre for Death and Society*) na University of Bath v rámci oddělení sociálních a politických věd. Ve své poslední knize *Death and Dying* se Howarth snaží zobecnit a shrnout základní poznatky sociologie smrti a představit klíčové oblasti jejího zájmu. Jedná se v podstatě o učebnici sociologie smrti, jednoznačně uceleněji zpracovanou než dřívější publikace editovaná Davidem Clarkem (*The Sociology of Death: Theory, Culture, Practice*. Oxford: Blackwell 1993).

Struktura knihy odpovídá tomu, jak je obor pojmán na zmíněné univerzitě, a členění oblastí zájmu na tři základní oblasti podle časové posloupnosti. Nejobecnější první část je věnována postojům ke smrti a sociodemografickým charakteristikám smrti, druhá část pojednává o sociálních strukturách a individuálních zkušenostech s umíráním a třetí část je zaměřena na posmrtné rituály a víry v pokračování života po smrti. Každou část tvoří čtyři až pět kapitol, které lze číst i nezávisle na sobě. Jednotlivým prvkem je snaha popsat a rozebrat způsoby, jejichž prostřednictvím se západní společnosti vyrovnávají se smrtí.

První část knihy je věnována několika tématům vystihujícím postoje ke smrti v historických i současných společnostech (s. 13–112). Nejprve jsou zmíněny teorie o rozdílných povahách smrti, respektive o jejích rozličných sociálních významech ve společnostech předmoderních, moderních a postmoderních. Přitom je relativizován nosný koncept tabuizace či popírání smrti v moderních společnostech. Pak následuje popis sociodemografických faktorů mortality v celosvětovém i historickém srovnání (kap. 2). Omezený rozsah naneštěstí způsobil, že kapitola působí poněkud zkratkovitě: Howarth „plynule“ přechází například od vysoké úmrtnosti matek k úmrtnosti ve stáří (s. 52) nebo od AIDS k sebevraždě (s. 59–60). Čtenář přitom sice je na závěr každé podkapitoly upozorněn na změnu tématu, tyto přechody však

přesto působí poněkud ostře. Autorka jimi snad chtěla podtrhnout ohromné rozdíly v úmrtnosti mezi západními společnostmi, kde je smrt spojována především s vysokým věkem, a některými rozvojovými částmi světa, kde je i dnes naděje dožití o mnoho desítek let nižší. Zatímco například v Africe je narůstající smrtelnou hrozbou mladých lidí AIDS, ve vyspělém světě jsou to sebevraždy, kterými se ze sociologického hlediska zabíral již Émile Durkheim nebo Tomáš G. Masaryk (druhé autorka necituje).

Po povýtce přehledové sociodemografické kapitole Howarth věnuje pozornost Beckově teorii rizikové společnosti (s. 82), která poukazuje na to, že ve vyspělých společnostech v jistém smyslu dochází ke stírání sociálních rozdílů v riziku smrti, protože všichni jsou stejně ohrožováni způsobem, kterému se lze jen těžko vyhnout. Na všechny obyvatele dopadá například znečištění životního prostředí nebo jsou ohrožováni terorismem (jako příklad autorka uvádí newyorské události z 11. září 2001). Rozdíly mezi západními a nezápadními společnostmi jsou však dnes o to větší a v mezinárodním měřítku ještě závažnější, protože materiální bída se snoubí se slepotou vůči riziku, které zabíjí (např. chemické znečištění). Howarth teorii rizikové společnosti aplikovala na přístup ke smrti, kde tvrdí, že zatímco v minulosti (nebo v současných nezápadních společnostech) byla smrt vnímána v podstatě jako přirozená a jistá, v západních společnostech dnes znamená riziko, kterému je třeba se vyhnout a překonat jej (např. prostřednictvím medicíny, s. 121). Tento rozdíl souvisí i s dalšími dvěma pojednávanými oblastmi, které podle autorky aktuálně hrají nejdůležitější roli při formování postojů ke smrti: náboženstvím a spiritualitou a médii (s. 89). Ve zkratce lze říci, že zatímco v tradičních společnostech smrt „řešila“ především kolektivní religiozita, v současných západních společnostech se individualizuje prostřednictvím spirituality a/nebo dalších ty-

pů individuálního hledání, v němž hrají ústřední roli média.

Ve druhé části knihy autorka představuje sociální struktury a individuální zkušenosti v nakládání se smrtí; zmiňuje především profesionální zdravotnická hlediska (lékařů, *coroners* – ohledavačů mrtvol, pracovníků hospiců, záchranářů ad.), která dle jejího soudu umírání a jeho vnímání v západních společnostech silně ovlivňují (s. 113–192). Uvádí například Foucaultův koncept rozvinutý Irvingem K. Zolou, podle kterého medicína funguje jako mechanismus sociální kontroly prostřednictvím určování toho, co je ve společnosti zdravé a normální (s. 120). Smrt se pro medicínu stala výzvou k překonání, čehož se lékaři pokoušeli dosáhnout prostřednictvím institucionalizace a později často kritizované (nadměrné) medikalizace smrti. Jako reakce na tento přístup vzniklo v šedesátých letech 20. století hospicové hnutí, které přineslo nový koncept tzv. dobré smrti, tedy umírání důstojného, poklidného a vědomého, umírání, na které je člověk připraven, vyrovnává se s ním a přijme je. Howarth ovšem připomíná i kritiku tohoto – v současnosti na Západě rozšířeného – modelu, založenou na poznatku, že se jedná o model sdílený spíše profesionály (ošetřovateli) než umírajícími a že zcela opomíjí kulturní diverzitu (s. 137).

To je jedna z oblastí, kde je patrný ostrý rozdíl mezi britskou a českou společností. Zatímco v Británii fungují hospice již více než čtyřicet let, v České republice byly postupně zakládány až v posledních čtrnácti letech a zdravotnický personál se u nás jen zvolna seznamuje s konceptem dobré či důstojné smrti, který hospicové hnutí přineslo. Jsme tak teprve na počátku, a kritika šablonovitě aplikace určitého postupu „dobrého umírání“ proto zatím není aktuální. Zatím se pouze někteří, v čele s Marií Svatošovou, snaží upozornit na psychické potřeby umírajících a rovněž je prostřednictvím péče v hospicích naplnit. Oproti západním společnostem máme tu

výhodu, že už při uplatňování těchto zásad můžeme mít na paměti jejich možná negativní vyústění. Ta ovšem zatím reflektována nejsou, snad i proto, že je na ně příliš brzy.

Následující (8.) kapitola pojednává o tzv. špatné smrti, jak je vnímána v současných západních společnostech. Jedná se o smrt náhlou, neočekávanou a/nebo násilnou. Přitom je kladen důraz opět na profesionální hledisko (záchranářů, policistů a *coroners*) a jejich rozdělení smrtí na dvě skupiny – „přirozené“ a „nepřirozené“. Patrně i sama autorka si uvědomila, že celá druhá část knihy je věnována především hledisku profesionálů a zanikl v ní hlas a zkušenosti běžných lidí, umírajících a případně i jejich blízkých. Proto se následně snaží alespoň o jakési stručné doplnění a zmiňuje pohled pozůstalých po osobách, které náhle zemřely. Zdůrazňuje jejich osobní zkušenosti a potřeby v době truchlení, které jsou často v rozporu s formálním přístupem profesionálů řešících případy náhlých úmrtí (britských *coroners*). Na konci oddílu věnovaného umírání zmiňuje i důležitou roli těla při konstruování osobní identity, a to nejen během stárnutí a umírání, ale i po smrti (kap. 9).

Třetí a poslední část knihy řeší problematiku posmrtných rituálů a zabývá se také představami o posmrtném bytí (na s. 193–266). Howarth nejprve připomíná proměny v konceptualizaci smutku, které v západních společnostech způsobila psychologie a psychiatrie. Upozorňuje na nahlížení žalu primárně z perspektivy psychického zdraví, kde se rozlišuje mezi normálním a patologickým truchlením a předpokládá se, že oddělení živých a mrtvých je zdravé. Tento přístup se začal proměňovat až v devadesátých letech 20. století, od kdy se prosazuje koncept pokračujícího vztahu mezi živými a mrtvými. Od popisu teoretických psychologických konceptů truchlení se autorka dostává k pojednání o posmrtných rituálech konaných na památku zesnulého a jejich kognitivnímu kontextu, tj. k nábožensky zakotveným vírám o osu-

du duše po smrti a představám o předcích. Autorka přitom neopomněla pojednat i o symbolických významech hřbitovů. Dále uvádí dva základní typy vztahu mezi živými a mrtvými, většina společností vnímá tento vztah jako kontinuum, zatímco v myšlení západních společností tvoří tyto světy binární opozice (s. 216). Další kapitola (12.) je pak věnována pohřebním obřadům a srovnává různé zvyky tradičních společenství, jak byly popsány antropology či historiky, s tím, jak probíhají pohřební obřady v moderních a pozdě moderních společnostech. Autorka přitom na jedné straně podtrhuje rozmanitost současných pohřebních obřadů, na straně druhé ale zmiňuje klíčovou roli profesionálních pracovníků pohřebních služeb, kteří je utváří, dodávají jim význam a zároveň podporují jejich komercializaci.

Závěrečná kapitola shrnuje pojednaný materiál, přičemž Howarth se vedle přehledu dosavadních vlivných sociologických, antropologických či psychologických teorií snaží uvést také vlastní inovativní koncept. Přichází s teorií o proměnách vztahu mezi živými a mrtvými v západních společnostech, podle níž modernita přinesla změnu v konceptualizaci lidské smrtelnosti v tom, že život a smrt začaly být vnímány jako oddělené kategorie, zatímco postmoderna tuto konstrukci reality narušuje a přináší nové paradigma – odmítá myšlenku neprostupné hranice mezi životem a smrtí a oba světy propojuje. Podle Howarthové tyto proměny dokládá vzrůst kulturní a náboženské diverzity i objevující se nové či znovuožívající víry a zvyky vážící se k umírání, smrti, smutku a památce na zesnulé. Nutno ovšem říci, že takovouto teorii lze snáze vystavět na základě zkušenosti s převážně protestantskou a silně multikulturní britskou společností, zatímco ve společnostech katolických byly světy živých a mrtvých vždy více spojené a prostupné. Doklady o zvyšování prostupnosti světů živých a mrtvých znějí nicméně přesvědčivě a některé lze pozorovat i v českém prostře-

dí (např. budování pomníčků obětem dopravních nehod mimo hřbitovy; srov. můj článek „Veřejná připomínka smrti – pomníčky u silnic obětem dopravních nehod“ v *SVČ/CSR* 44, 2008, 1: 139–166).

Autorka v knize výrazně upřednostňuje kvalitativní metodologie, které jí lépe umožňují dosáhnout vytyčeného cíle a popsat významy, které společnosti nebo spíše jejich segmenty připisují smrti. Jistou nevýhodou či jednostranností přitom je, že materiál nebo výzkumné vzorky, na kterých se Howarth snaží přístup ke smrti popsat, jsou vybírány nejčastěji z prostředí, které se smrtí souvisí profesionálně. Představuje tedy obraz umírání především z hlediska lékařského personálu a posmrtné pohřební obřady nahlíží ponejvíce prizmatem pracovníků pohřebních služeb. Za tímto postupem patrně neleží pouze lehčí metodické uchopení tématu omezením se na odborníky, kteří danou problematiku každodenně řeší, ale asi i vědomí, že pokud někoho z širší veřejnosti kniha zaujme, pak to budou opět především oni. Poznání vlastního rutinně aplikovaného a plně neuvědomovaného přístupu jim může pomoci v reflexi jejich práce a posunout je dál v jejich odbornosti. Akcent je přitom kladen na sociologická témata, což je i specifikum, které odlišuje britské společenskovědní bádání o smrti od amerického, které více straní psychologii. Tento rozdíl je patrný, i když sledujeme produkci dvou klíčových interdisciplinárních časopisů věnovaných smrti – amerického časopisu *Omega: The Journal of Death and Dying* a jeho mladší britské obdoby, časopisu *Mortality*, u jehož zrodu ostatně Howarth jako šéfredaktorka stála.

Glennys Howarth v knize o smrti a umírání dobře shrnula poznatky oblasti, kterou se zabývá již několik desítek let. Knihu

lze proto vřele doporučit všem, kdo si chtějí udělat základní přehled o sociologii (a částečně i sociální antropologii) smrti. Nepochybným kladem je totiž i její jasnost, přehlednost a systematicčnost. Lze vznést snad jen jedinou výtku, kterou je nesoulad mezi intencí autorky popsat jakési obecné modely, které jsou platné pro všechny západní společnosti, na základě toho, co autorka zná především z vlastních výzkumů konaných ve Spojeném království a z anglofonní literatury. Diverzita v rámci západních společností je sice deklarována, ale prakticky není v textu nijak dokládána, zatímco celosvětová různorodost přístupů ke smrti je představena pouze prostřednictvím demografických dat a uvedením nejznámějších příkladů ze sociální antropologie. Přestože tedy autorka budí zdání, že různé přístupy lidských společností ke smrti popisuje komplexně, její přístup je mnohdy značně „anglocentrický“.

Českého čtenáře může jenom zamrazit, když na zdejší společnost aplikuje jedno z autorčích tvrzení, o kterém si patrně vůbec nebyla vědoma, že by se mohlo vztahovat na nějakou početnější evropskou společnost. Howarth říká, že pohřební obřady potvrzují sociální a individuální vztahy a hodnoty, protože pohřeb či kremaci s malým nebo žádným obřadem je možno vnímat jako zásadní degradaci lidského života a znehodnocení etnických, náboženských a národních identit (s. 246). Lze tuto interpretaci vycházející především z americké praxe aplikovat i na českou společnost? Pokud ano, pak bychom stále častější praxi tzv. pohřbů bez obřadu – která je v české společnosti patrně vůbec nejrozšířenější na světě – asi neměli vnímat tak lhostejně jako doposud.

Olga Nešporová